

Zvířata v mýtech a pohádkách – vývoj zvířat a člověka

FRANK PESCHEL

V mýtech a pohádkách se setkáváme se zvířaty zvláštním způsobem. Ačkoli zejména v pohádkách vystupují ve známé podobě, nejsou to obyčejná zvířata, protože hovoří lidským hlasem, pomáhají člověku radou a kouzly a často se nakonec promění v Člověka a jsou vysvobozena ze zvířecí podoby. V mytologiích a mýtech vystupují ve zvířecí podobě dokonce i bohové, nebo někdy mívají aspoň některé zvířecí znaky. Například Ísis má kravské rohy nebo její syn Hór je občas zobrazen se lví hlavou a tak podobně. Je to všechno pouhá hra fantazie, nebo to má hlubší smysl?

Od Darwinových dob se v přírodních vědách i v obecném mínění prosadil názor, že člověk a zvířata nejsou stvoření Bohem, ale že se člověk postupně vyvíjel ze zvířete. Od nejnižších zvířat až k člověku lze sledovat jednu průchozí vývojovou linii s bohatým rozvětvením do všech stran. Nelze popřít, že se ve vývoji zvířat směrem k Člověku ukazuje jasná posloupnost. Též příbuznost vyšších savců s člověkem je prokazatelná kupříkladu na stavbě kostry a na vnitřních orgánech. Proto se už Haeckel pokusil o různé rodokmeny zvířat. Jeho rodokmen obratlovců je například sestaven tak, že má skutečný, průchozí kmen, na kterém jsou umístěny různé druhy recentních zvířat, ale i hypotetická zvířata jako "prvotní plaz" či "prvotní savec". Haeckel byl přesvědčen, že se v paleontologických nálezech jejich stopy už brzy objeví.

Čím pečlivěji prozkoumali vědci v následujících desetiletích příbuzenské vztahy mezi různými kmeny a skupinami zvířat a využívali co nejsvědomitěji všechny výsledky paleontologie, tím silněji naráželi na podstatný problém. Žádné druhy známých zvířat, ani recentních ani vymřelých, se nehodily pro umístění na průchozí čáře rodokmene. Všechny tvary byly posunuty na vedlejší větve a střed se vyprázdnil. Haeckelův prvotní plaz ani prvotní savec nebyli dodnes nalezeni. Také v přechodu od opic k člověku chybí jakýkoli nález, který by mohl být bezprostředním předkem člověka. Dnešní věda označuje toto místo rodokmenu výrazem "pomezí mezi zvířetem a člověkem". Po dobu několika milionů let zůstává prázdné a bez nálezů.

Je možné na tento problém vrhnout určité světlo jednoduchou myšlenkou. Můžeme si představit bytost, která je jednak schopna živé proměny, aby se mohla vyvinout v nového tvora, a která je zároveň setrvačná, aby si přes různé proměny životních podmínek uchovávala tvar po nesmírně dlouhou dobu bez podstatných změn? Tyto dvě vlastnosti se očividně navzájem vylučují, takže druh, který dospěje k určitému novému vymezení svých vlastností, ztratí v tu chvíli schopnost proměny. Začne zaostávat za ostatním vývojem. Zařazení nálezu do rodokmene se odvíjí vždy podle určitého schématu: Na začátku nové větve, ale s určitým odstupem od průchozí čáry, se vyskytuje primitivní druh, který však už má nějaký nový orgán či způsob života. Většinou se nedochová do dnešní doby. Následují vyvinutější a specializovanější druhy, které zůstávají. Druhy, které by se daly umístit na průchozí čáře, by musely být co nejvíc proměnlivé. Tato vlastnost vyžaduje jemnou, měkkou tělesnost, která se po smrti rychle rozkládá, a proto nezanechala žádné stopy. Teprve specializovanější formy ztvrdly natolik, aby ponechaly stopy.

Naskýtá se zde určité přirovnání. Zrnko obilí má v sobě klíček, který už ukazuje první náběhy budoucích kořenových vláken a listů. Uprostřed klíčku je oblast nediferencované hmoty, tzv. vegetační bod, ze kterého všechno vyrostě. Po určité době vyvine obilka kořeny a

první lístky, jež jsou ještě vsunuty do sebe. Vegetační bod se v této fázi už pozvedl nad zem. Vyrašil z něho zárodek budoucího klasu, který však ještě dlouho zůstává uvnitř listů. List za listem pak vyroste vzhůru, odkloní se a ztverdne. Teprve na konci, když stonek vyrostl v plnou výšku a všechny listy se vyvinou, objeví se klas a tím vyčerpá vegetační bod svou sílu a růst skončí. Všechno vyrůstá z vegetačního bodu, tedy z toho, co bylo už na začátku a co bylo ohniskem celého růstového procesu. Ohnisko růstu se však ukáže až na konci. Cíl celého vývoje je zároveň jeho východiskem.

Nyní je otázkou, zdali se ve světě dnešních zvířat najdou poukazy na aplikaci zmíněné myšlenky na lidský rodokmen. Docela zajímavým jevem v tomto směru je fenomén, že mláďata opic jsou co do vzezření, především hlavy, mnohem lidsčejší než dospělé opice. Mladý šimpanz má ještě krásnou lebeční klenbu i čelo a téměř lidské uši i oči. Jen tlama je už vysloveně zvířecí. Tyto lidské rysy se ti dospělého šimpanze úplně vytratí. Vývoj jednotlivého šimpanze tedy probíhá směrem od člověka. Podobný fenomén se objevuje, porovnáme-li končetiny zvířat a člověka. Určité pravidlo evoluce stanoví, že její směr jde vždy od forem obecnějších a jednoduchých ke specializovanějším a složitějším, nikoli opačně. Porovnáme-li z tohoto hlediska lidskou ruku s předními končetinami obratlovců, nacházíme na jedné straně zřetelnou příbuznost, na druhé straně velké rozdíly. lidská ruka je ze všech končetin nejméně specializována pro nějaký účel. Není ploutví, křídlem, tlapou či kopytem. Tyto orgány lze vyvodit z lidské ruky redukcí některých částí a současným prodloužením či proměnou jiných částí podle účelu, ke kterému má přední končetina sloužit. Koňské kopyto se například utvořilo prodloužením a zesílením střední záprstní kosti, prstu a nehtu při současné redukcii ostatních prstů, ze kterých dnes zůstávají už jen nepatrné zbytky. U starších vymřelých druhů koní se nachází aspoň ještě plně vyvinutý čtvrtý prst. I zde jde vývoj směrem pryč od obecné formy lidské ruky. Jinými slovy: hledáme-li společnou původní formu předních končetin všech obratlovců, nacházíme ji v lidské ruce. Prvotní tvar se ukazuje ve fyzickém vývoji až na konci.

Tato myšlenka vysvětluje také další problém dnešní pozitivistické vědy. Ta počítá s náhodnými mutacemi druhů a s přirozeným výběrem prostřednictvím boje o přežití. V takovém případě nenacházíme ve vývoji žádný smysl. Tento smysl se však hned ukáže, je-li cílem všeho vývoje člověk, nebo je-li on sám subjektem vývoje, v němž si postupem času vytváří tělesnost odpovídající stále lépe vlastní vnitřní bytosti. Zvířata nebyla na začátku od tohoto vývoje oddělena. Různé druhy v něm však po různých dobách ustaly, zaostaly a ztverdly, a tím vypadly z dalšího vývoje. Dejme si k tomu několik příkladů. Člověk je oproti všem zvířatům nejméně závislý na

podmínkách okolí. Je schopen si své podmínky z velké části vytvářet sám. Jeho vývoj by proto měl být vývojem ke stále vyšší nezávislosti. Bezobratlí si získali základní schopnost vnímání okolí jako vnějšího světa, ve kterém se pak dovedou náležitě chovat. Ryby, první druh obratlovců, mají už vnitřní kostru s páteří, míchou a nervovým uzlem jako prvním náznakem mozku. Obojživelníci se napůl osvobozují ze závislosti na vodě a dýchají vzduch bezprostředně plicemi. Plazi jsou pak úplně nezávislí na vodě a vytvářejí si vnitřní vodní režim. Ptáci k tomu získávají ještě vnitřní tepelný režim s vlastní teplotou odlišnou od vnějšího prostředí. Savci se od okolí oddělují i svým rozmnožováním. První fáze vývoje mláďat probíhají v těle samice a mláďata se rodí už živá. Jaký stupeň nezávislosti má navíc člověk? Všichni savci jsou svými končetinami závislí na životním prostředí a určitém způsobu pohybu.

Jsou ještě závislí na zemské tíži. Teprve člověk se z ní vyprošťuje. Jeho noha mu umožňuje vzpřímenou chůzi a osvobozené ruce vznik řeči. Nakonec začíná hlava myslet. To však nejsou schopnosti, které se vyvinou samy od sebe. Člověk má vrozeny jen jejich předpoklady a musí si je jako jednotlivce vždy znovu získávat výchovou. Tady přechází příroda v kulturu.

Až dosud jsme popsali vývoj člověka a zvířat z vnějšího pohledu. Nyní musíme přidat ještě pohled na vnitřní duchovní stránku tohoto děje, abychom si názor na evoluci prohloubili. Řekli jsme si, že člověk byl vlastním subjektem evoluce a byl s ní od začátku spojen, ale projevil se ve své vlastní podstatě až na jejím konci. Kde byla vlastní podstata člověka předtím, než sama vstoupila do vývoje? Kde dlela lidská duše a duch před začátkem evoluce a v jejím průběhu, dříve než se na zemi vyskytli první lidé? Je nasnadě přirovnání s těhotenstvím: člověk dlel svou vyšší podstatou ještě v klíně andělských hierarchií, nebo slovy předkřesťanských dob - dlel ještě v lůně bohů. Z tohoto hlediska je celý vývoj člověka jeho postupným sestupem z klína vyšších hierarchií do hmotného bytí, aby si v něm získával stále větší samostatnost. Na zemi se tento sestup zrcadlí ve stále větší nezávislosti tělesnosti na přírodním okolí. Její nové pozemské schopnosti jsou tedy zrcadlením duchovně duševních vymožeností člověka. Zvířata, která zůstala stát v různých etapách lidského postupu, poukazují na tyto vymoženosti. Člověk v nich může vidět znamení své vlastní duchovní existence v minulosti, v níž zčásti ještě dlel mezi bohy. Z tohoto hlediska je pochopitelné, že Egypťané zobrazovali své bohy se zvířecími znaky. Pohled na zvířata, k němuž jsme se takto dopracovali, osvětluje zcela novým způsobem zvířecí obrazy v mýtech a pohádkách. Příkladem nám může být třeba častý obraz žáby: Obojživelníci odkazují na dobu evoluce, ve které bylo dosaženo dýchání vnějšího vzduchu. Ve starých jazycích je slovo pro vzduch totožné se slovem pro ducha: *rúach* (hebr.), *pneuma* (řec.), *spiritus* (lat.). Přijetí vzduchu do nitra je tedy v pravém slova smyslu inspirací. To se stalo v době, kterou Bible naznačuje obrazem vdechnutí vzduchu Adamovi do chřípí. Adam je potom schopen označit všechny tvory pravým jménem. Je inspirován Božím duchem, který sám všechny bytosti stvořil. Žába je svým kvákáním už jen karikaturou tohoto vznešeného dění minulosti. Vydá-li se však například hrdina ruské pohádky O žabce královně Ivan bohatýr za žabou, aby s ní žil a nakonec ji uchopil v její pravé podobě, je to cesta do minulosti až ke vznešenému okamžiku božské inspirace člověka. V pohádce se to naznačuje výmluvným obrazem, neboť kouzelnou moc nad věcmi mají právě bujni větrové. V říši žabí královny pak bude člověk znovu spojen s božským duchem vesmíru, který ho inspiroval na úsvitu jeho pobytu na zemi.

V době třetihor před výskytem prvních hominidů se vyvinuli vyšší savci, např. jelen a kůň. Oba jsou přežvýkavci, ale s velice odlišným výrazem. Jelen má parohy. Rok co rok mu rostou znovu a každý rok vyrostou o něco větší. Takovou vlastnost mají jinak jen rostliny, které se vyvíjejí souběžně s ročním postupem slunce. Na jaře, když taje sníh, se u jelena oživuje tkáň mezi růžicí a parohem. Staré parohy odhodí a po krátké době mu začnou růst nové. Parohy jsou kostní útvary obrostlé v době svého růstu velice živou, silně prokrvenou a

jemně chlupatou pokožkou, takzvanou blanou. Po čtyřech měsících jsou hotovy a jelen je vytlouká. Nyní v nich už není žádný život. Parohy připomínají svým tvarem žíly nebo větve a kdybychom mezi nimi vyplnili mezery, vytvořila by se mísa otevírající se nahoru do prostoru prozářeného sluncem. Tento děj připomíná duševní děj utváření představy a její uchování v paměti. Představa jakoby obrostle skutečnost v hlavních rysech a uchová ji v paměti. Duše se utvářením nových představ stále více prosvětluje. Jelen je zevním znamením nebo vzpomínkou z doby, ve které člověk mimo jiné získal představivost a paměť, nezávislé na bozích. Jeleni člověku pomáhali i tím, že svým životem v bujných lesích způsobili jejich prořídnutí a prosvětlení, a tak pro člověka připravovali nový životní prostor.

Kůň je zvíře úplně jiného rázu. U něho jsou nejosobitější částí těla kopyta. Ta jsou vlastně mohutným koncovým článkem středního prstu se značně zvětšeným nehtem, uzpůsobeným k rychlému běhu v stepi. Přestože kopyto sestává ze ztvrdlé rohoviny, je to orgán citlivý pro vibrace země. V běhu kůň jakoby bubnuje na zemi a vnímá její odpověď, podobně jako lékař vyšetřuje tělo poslechem. Příznačné jsou rytmy běhu. Jde-li kůň krokem, je slyšet čtyřdobý takt. Běží-li klusem, je slyšet dvoudobý takt, a v trysku slyšíme trojdobý rytmus s krátkou pauzou. Lze v tom cítit určité stupňování vůle. Dnešní kůň dokončil svůj vývoj krátce před tím, než se objevil člověk, a naznačuje, že člověk zčásti souběžně s vývojem představivosti a zčásti poté dobyl určitého volního prvku, který umí představové obrazy volně spojit k sobě. Pegas, okřídlený kůň z řecké mytologie, nesl na svém hřbetě básníky. Svobodné spojení obrazů, fantazie a rytmus jsou základem básnického výrazu a darem koní.

Podobným způsobem si můžeme oživit všechny zvířecí obrazy, s nimiž se setkáváme v pohádkách a mýtech. To, co se zprvu zdálo být pouhým produktem bujné fantazie našich předků, se tak naplňuje novým, hlubším smyslem, poukazujícím na tajemství člověka.